GAP भाषा
A MULTILINGUAL JOURNAL OF RESEARCH
(ISSN – 2582-8770)
Globally peer-reviewed and open access journal.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ અને પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીનો અભ્યાસ

સૌરભ મેહતા, મિનાક્ષી નંદુલા, ઉદય કાશીદ, રીયા મોદી

પુષ્ટિસંસ્કાર વિદ્યાપીઠ, જૂનાગઢ, ગુજરાત અને વિદ્યાલંકાર ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેક્નોલોજી, મુંબઈ

વિદ્યાલંકાર ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેક્નોલોજી, મુંબઈ

વિદ્યાલંકાર ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેક્નોલોજી, મુંબઈ

વિદ્યાલંકાર ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેક્નોલોજી, મુંબઈ

અમૂર્ત

આ પેપર પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલી અને ભારત સરકારની નવી શિક્ષણ નીતિ વચ્ચેની સરખામણી રજૂ કરે છે, જે2020 થી અમલમાં આવી રહી છે (NEP 2020, Final draft, 2022). નવી નીતિ પર પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીની અસર વિશે સમજ મેળવવા માટે, આ સંશોધન પેપર અપનાવવામાં આવ્યું છે. એક સૈદ્ધાંતિક અભિગમ અને તુલનાત્મક અભ્યાસ કરે છે. ત્યાર બાદ તેની નવી શિક્ષણ નીતિ પર પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીમાંથી શીખવાના મુદ્દાઓની અસરના અભ્યાસના તારણો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. આ તારણો અસરકારક આધુનિક શૈક્ષણિક નીતિઓ પ્રસ્તાવિત કરવા અને અમલમાં મૂકવા માટે પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીના અભ્યાસ પર દોરવાનું મહત્વ દર્શાવે છે.

પરિચય

આ સંશોધન પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીની સ્થિતિસ્થાપકતા અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP) 2020 માટે તેની સુસંગતતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. સિસ્ટમના મુખ્ય પાસાઓમાં તેનો બહુ-શિસ્ત અભિગમ, ભાષાકીય વિવિધતા, સ્વાયત્તતા, રહેણાંક કાર્યક્રમો અને કૌશલ્ય વિકાસનો સમાવેશ થાય છે. સંશોધકો આધુનિક શિક્ષણ પ્રણાલીઓને જાણ કરીને જ્ઞાન કેવી રીતે એકબીજા સાથે જોડાયેલા અને એકીકૃત હતા તે શોધવાનું લક્ષ્ય રાખે છે. વધુમાં, તેઓ પ્રાચીન શિક્ષણમાં ભાષાકીય વિવિધતાના મહત્વને પ્રકાશિત કરે છે, જે સમકાલીન સેટિંગ્સમાં સર્વસમાવેશક શિક્ષણ વાતાવરણના વિકાસને માર્ગદર્શન આપી શકે છે.

પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલી:

પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલી તેના સર્વગ્રાહી અભિગમ માટે જાણીતી હતી, જેમાં પાઠ-સાલામાં મૂળભૂત શિક્ષણ અને ગુરુકુલોમાં અદ્યતન શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. પાઠ-શાળાઓ ભાષા, ગણિત અને ઈતિહાસ જેવા વિષયોમાં પાયાનું જ્ઞાન પૂરું પાડે છે, જ્યારે ગુરુકુલો દવા, ફિલસૂફી અને સાહિત્ય જેવા ક્ષેત્રોમાં વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમો ઓફર કરે છે. વ્યવહારુ કૌશલ્યો અને એપ્રેન્ટિસશીપને અભ્યાસક્રમમાં એકીકૃત કરવામાં આવી હતી, જે સારી રીતે ગોળાકાર શિક્ષણને સુનિશ્ચિત કરે છે. પ્રણાલીએ વિદ્યાર્થી-કેન્દ્રિત શિક્ષણ શાસ્ત્રો, અરસપરસ શિક્ષણ અને બહુવિધ અભ્યાસક્રમ પર ભાર મૂક્યો હતો જે જટિલ વિચારસરણી અને

https://www.gapbhasha.org/

સર્વગ્રાહી વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે (Sukanta Kumar Naskar, et al., 2013).

વધુમાં, પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીએ લગભગ 64 કલા સ્વરૂપોને માન્યતા આપતાં લલિત કળાને મહત્વ આપ્યું હતું. ચિત્રકળા, શિલ્પ, સંગીત, નૃત્ય અને વધુને શિક્ષણ, સર્જનાત્મકતાને પ્રોત્સાહન આપવા અને સાંસ્કૃતિક વારસાની જાળવણી માટે અભિન્ન ગણવામાં આવતા હતા. શારીરિક શિક્ષણ અને યોગ જેવી પ્રેક્ટિસ પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેમાં શારીરિક સુખાકારી અને માનસિક શિસ્તના મહત્વ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. એકંદરે, પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીનો હેતુ વિવિધ વિદ્યાશાખાઓની ઊંડી સમજ અને વ્યક્તિગત અને સામાજિક વિકાસ માટે મજબૂત પાયા સાથે સારી રીતે ગોળાકાર વ્યક્તિઓ વિકસાવવાનો હતો(Urmila Yadav, 2018).

કેસ સ્ટડી: શિક્ષણમાં પ્રાચીન ભારતીય જ્ઞાનશાસ્ત્રને સમજવું

પરિચય:

આ કેસ સ્ટડી પ્રામાણ (જ્ઞાનના માન્ય સ્ત્રોત), પ્રતિક્ષા (પ્રત્યક્ષ ધારણા), અનુમાન (અનુમાન), ઉપમાન (સરખામણી), અર્થપતિ (ધારણા), અનુપાલબ્ધિની વિભાવનાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીના જ્ઞાનશાસ્ત્રીય પાયાનો અભ્યાસ કરે છે. (બિન-દ્રષ્ટિ), અને સબદા (સાક્ષી). વધુમાં, અમે જ્ઞાન આપવામાં પુસ્તકો અને શિક્ષકોની ભૂમિકાઓનું અન્વેષણ કરીશું. આ પૃથ્થકરણ દ્વારા, અમારો હેતુ પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીમાં આ વિભાવનાઓના મહત્વ અને આધુનિક શૈક્ષણિક પ્રથાઓ સાથે તેમની સુસંગતતા સમજવાનો છે.

સમજૂતી:

પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીએ જ્ઞાનના વિવિધ માન્ય સ્ત્રોતોને માન્યતા આપતા પ્રમાનને ખૂબ મહત્વ આપ્યું હતું. પ્રત્યક્ષા, પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિની વિભાવના, વિદ્યાર્થીઓને જાતે અનુભવો અને અવલોકનો દ્વારા શીખવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ખગોળશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં, વિદ્યાર્થીઓ બ્રહ્માંડની ઊંડી સમજ વિકસાવવા માટે અવકાશી પદાર્થો અને ગ્રહોની ગતિવિધિઓનું અવલોકન કરશે. પ્રત્યક્ષ ધારણા પરના આ ભારથી વિદ્યાર્થીઓને સિદ્ધાંતને વ્યવહારુ એપ્લિકેશનો સાથે જોડવામાં મદદ મળી, એક વ્યાપક શિક્ષણ અનુભવને પ્રોત્સાહન આપ્યું.

અનુમાન, અનુમાનની વિભાવના, તાર્કિક તર્કમાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે. વિદ્યાર્થીઓને ઉપલબ્ધ માહિતીનું વિશ્લેષણ કરવા, તાર્કિક જોડાણો બનાવવા અને તારણો કાઢવાની તાલીમ આપવામાં આવી હતી. ગણિત અને ફિલસૂફી જેવા વિષયોમાં, વિદ્યાર્થીઓ જટિલ સમસ્યાઓ ઉકેલવા અને અનુમાનિત તર્ક કુશળતા વિકસાવવા અનુમાનને નિયુક્ત કરશે. આ અભિગમે નિર્ણાયક વિચારવાની ક્ષમતાઓ વિકસાવી અને વાસ્તવિક-વિશ્વની પરિસ્થિતિઓમાં તાર્કિક સિદ્ધાંતોને લાગુ કરવાની વિદ્યાર્થીઓની ક્ષમતાને સન્માનિત કરી.

ઉપમેન, અથવા સરખામણી, વિવિધ ઘટનાઓ વચ્ચે સમાનતા દોરવાનો સમાવેશ કરે છે. આનાથી વિદ્યાર્થીઓ પેટર્નને ઓળખી શક્યા, જોડાણો બનાવી શક્યા અને વિવિધ વિષયોની તેમની સમજને વધુ ઊંડી કરી શક્યા. દાખલા તરીકે, સાહિત્યના અભ્યાસમાં, વિદ્યાર્થીઓ રિકરિંગ થીમ્સ, સાહિત્યિક તકનીકો અને સાંસ્કૃતિક પ્રભાવોને ઓળખવા માટે વિવિધ ગ્રંથોની તુલના કરશે. આ તુલનાત્મક પૃથ્થકરણ વિદ્યાર્થીઓના પરિપ્રેક્ષ્યને વિસ્તૃત કરે છે અને તેમની અર્થઘટન કૌશલ્યને સમૃદ્ધ બનાવે છે.

અર્થપતિ, ધારણાની વિભાવના, વિદ્યાર્થીઓને પરોક્ષ પુરાવાના આધારે શિક્ષિત ધારણાઓ કરવા સક્ષમ બનાવે છે. જ્યારે પ્રત્યક્ષ પુરાવાનો અભાવ હતો ત્યારે તેમાં તાર્કિક તર્ક દ્વારા તારણો કાઢવાનો સમાવેશ થતો હતો. ઇતિહાસ અને પુરાતત્વશાસ્ત્ર જેવા ક્ષેત્રોમાં, વિદ્યાર્થીઓ ભૂતકાળની ઘટનાઓ વિશે માહિતગાર અનુમાન કરવા માટે કલાકૃતિઓ, શિલાલેખો અને ઐતિહાસિક હિસાબોનું વિશ્લેષણ કરશે. આ અભિગમથી વિશ્લેષણાત્મક વિચારસરણી અને મર્યાદિત માહિતીમાંથી તાર્કિક તારણો કાઢવાની ક્ષમતા કેળવાઈ.

અનુપાલબ્ધિ, બિન-દ્રષ્ટિની વિભાવના, માનવ સંવેદનાઓ અને અનુભૂતિની મર્યાદાઓને સ્વીકારે છે. તે પુરાવાની

https://www.gapbhasha.org/

ગેરહાજરીને સમજવા અને જ્ઞાનમાં અંતરને ઓળખવાના મહત્વ પર પ્રકાશ પાડે છે. વિદ્યાર્થીઓને ધારણાઓ પર પ્રશ્ન કરવા અને વૈકલ્પિક સમજૂતી મેળવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ નિર્ણાયક અભિગમ બૌદ્ધિક જિજ્ઞાસા અને ખુલ્લા મનની માનસિકતાને ઉત્તેજન આપે છે.

સબદા, અથવા જુબાની, જ્ઞાનના પ્રસારણમાં અધિકૃત ગ્રંથો અને શિક્ષકોની ભૂમિકાને માન્યતા આપે છે. પુસ્તકોને શાણપણના અમૂલ્ય સ્ત્રોત તરીકે ગણવામાં આવતા હતા, અને શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને પાઠો દ્વારા માર્ગદર્શન આપવામાં અને સમજૂતી આપવામાં કેન્દ્રીય ભૂમિકા ભજવી હતી. શિક્ષક-વિદ્યાર્થી સંબંધો ખૂબ મૂલ્યવાન હતા, શિક્ષકો માર્ગદર્શક અને શિક્ષણની સુવિધા આપનાર તરીકે સેવા આપતા હતા. વિદ્યાર્થીઓ વિવિધ વિષયોની ઊંડી સમજ મેળવવા માટે નિષ્ણાતો અને વિદ્વાનોની જુબાની પર આધાર રાખશે.

આ સિદ્ધાંતોને સમજવાથી હાથ પરના અનુભવો, જટિલ વિચાર કૌશલ્ય, તુલનાત્મક વિશ્લેષણ, તાર્કિક કપાત અને વિશ્વસનીય સ્ત્રોતોના ઉપયોગ પર ભાર મૂકીને આધુનિક શૈક્ષણિક પ્રથાઓને માહિતગાર કરી શકાય છે. આ ઘટકોનો સમાવેશ વિદ્યાર્થીઓની સંલગ્નતામાં વધારો કરી શકે છે, સર્વગ્રાહી શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપી શકે છે અને વિવિધ શાખાઓમાં વિષયોની ઊંડી સમજ કેળવી શકે છે.

NEP 2020 સાથે સરખામણી

અગાઉના કેસ સ્ટડીમાં ચર્ચા કરાયેલી વિભાવનાઓનું અહીં તુલનાત્મક વિશ્લેષણ છે, જે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (NEP) 2020 ની જોગવાઈઓ સાથે પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીના જ્ઞાનશાસ્ત્રીય પાયા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે (Dominic Amalan et al., 2023):

1. પ્રમાણ અને જ્ઞાનના માન્ય સ્ત્રોતો:

NEP 2020 એ બહુ-શાખાકીય અભિગમના મહત્વને ઓળખે છે, જેમ કે પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીએ પ્રામાણ પર ભાર મૂક્યો હતો. બંને પ્રણાલીઓ વિષયોની વ્યાપક સમજ પૂરી પાડવા માટે જ્ઞાનના વિવિધ સ્ત્રોતોનો સમાવેશ કરવાની જરૂરિયાતને સ્વીકારે છે. NEP કલા, માનવતા અને વિજ્ઞાનના એકીકરણને પ્રોત્સાહન આપે છે, જેનાથી વિદ્યાર્થીઓ વિવિધ વિષયોનું અન્વેષણ કરી શકે અને સર્વગ્રાહી પરિપ્રેક્ષ્ય વિકસાવી શકે.

2. પ્રતિક્ષા અને પ્રાયોગિક શિક્ષણ:

NEP 2020 પ્રાયોગિક શિક્ષણ પર ભાર મૂકીને પ્રતિક્ષાની વિભાવના સાથે સંરેખિત થાય છે. આ નીતિ અનુભવો, પ્રાયોગિક એપ્લિકેશનો અને પ્રોજેક્ટ આધારિત શિક્ષણને પ્રોત્સાહિત કરે છે, જે વિદ્યાર્થીઓને વાસ્તવિક દુનિયાને સીધી રીતે સમજવા અને તેની સાથે જોડાવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. આ અભિગમ પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીના નિરીક્ષણ અને પ્રત્યક્ષ અનુભવો દ્વારા શીખવા પર ભાર મૂકે છે.

3. અનુમાન અને વિવેચનાત્મક વિચાર:

પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલી અને NEP 2020 બંને જટિલ વિચાર કૌશલ્યોને પ્રોત્સાહન આપવાના મહત્વને ઓળખે છે. NEP અનુમાનના પ્રાચીન ભારતીય ખ્યાલની જેમ પૂછપરછ આધારિત શિક્ષણ, સમસ્યાનું નિરાકરણ અને તાર્કિક તર્કને પ્રોત્સાહન આપે છે. વિદ્યાર્થીઓને માહિતીનું પૃથ્થકરણ કરવા, જોડાણો બનાવવા અને તાર્કિક તારણો કાઢવા માટે પ્રોત્સાહિત કરીને, બંને સિસ્ટમોનો હેતુ વિદ્યાર્થીઓની વિવેચનાત્મક અને સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની ક્ષમતા વિકસાવવાનો છે.

4. ઉપમેન અને તુલનાત્મક વિશ્લેષણ:

NEP 2020 વિવિધ વિદ્યાશાખાઓના એકીકરણ પર ભાર મૂકે છે અને બહુ-શિસ્ત અભિગમને પ્રોત્સાહિત કરે છે, જે ઉપમેનના ખ્યાલ સાથે પડઘો પાડે છે. વિવિધ વિષયો વચ્ચે સમાનતાઓની સરખામણી કરીને અને ચિત્ર દોરવાથી, વિદ્યાર્થીઓ વ્યાપક સમજણ કેળવી શકે છે અને તમામ શાખાઓમાં જોડાણો બનાવી શકે છે. આ અભિગમ પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીના તુલનાત્મક પૃથ્થકરણ અને ઓળખના દાખલાઓ પર ભાર મૂકે છે.

5. અર્થપતિ અને વિશ્લેષણાત્મક વિચાર:

NEP 2020 એ વિશ્લેષણાત્મક વિચારસરણી અને સમસ્યાનું નિરાકરણ કરવાની કુશળતાને પ્રોત્સાહન આપે છે, જે અર્થપતિની

https://www.gapbhasha.org/

પ્રાચીન ભારતીય વિભાવના જેવી જ છે. બંને સિસ્ટમો વિદ્યાર્થીઓને માહિતીનું વિશ્લેષણ કરવા, શિક્ષિત ધારણાઓ કરવા અને તાર્કિક તારણો કાઢવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. વિશ્લેષણાત્મક વિચારસરણીને પોષવાથી, વિદ્યાર્થીઓ વ્યવસ્થિત અને તર્કબદ્ધ અભિગમ સાથે જટિલ સમસ્યાઓનો સંપર્ક કરી શકે છે, નવીન ઉકેલો શોધવાની તેમની ક્ષમતામાં વધારો કરે છે.

6. અનુપાલબ્ધિ અને ખુલ્લા મન:

NEP 2020 ખુલ્લી અને જિજ્ઞાસુ માનસિકતાના વિકાસ પર ભાર મૂકે છે, વિદ્યાર્થીઓને ધારણાઓ પર પ્રશ્ન કરવા અને વૈકલ્પિક સમજૂતી મેળવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ અનુપાલબ્ધિના પ્રાચીન ભારતીય ખ્યાલ સાથે સંરેખિત છે, જેણે ધારણાની મર્યાદાઓને માન્યતા આપી હતી અને વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાનમાં રહેલા અંતરને વિવેચનાત્મક રીતે તપાસવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા. બંને પ્રણાલીઓ બૌદ્ધિક જિજ્ઞાસા અને બહુવિધ પરિપ્રેક્ષ્યોની શોધ માટે નિખાલસતાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

7. સબદા અને માર્ગદર્શિત શિક્ષણ:

NEP 2020 જ્ઞાનની સુવિધા આપનાર તરીકે શિક્ષકોની ભૂમિકાને સ્વીકારે છે, જે સબદાના પ્રાચીન ભારતીય ખ્યાલની જેમ જ છે. આ નીતિ શીખવાની પ્રક્રિયામાં શિક્ષક-વિદ્યાર્થી સંબંધો, માર્ગદર્શન અને માર્ગદર્શનના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે. નિષ્ણાતની જુબાનીના મૂલ્યને ઓળખીને અને અનુભવી શિક્ષકોના શાણપણને સમાવિષ્ટ કરીને, બંને પ્રણાલીઓનો ઉદ્દેશ્ય વિદ્યાર્થીઓને વ્યાપક અને સારી રીતે માર્ગદર્શક શિક્ષણનો અનુભવ પ્રદાન કરવાનો છે.

આ ખ્યાલો પર આલેખન કરીને અને તેમને આધુનિક શૈક્ષણિક પ્રથાઓમાં સામેલ કરીને, NEP 2020 નો ઉદ્દેશ્ય એક સર્વગ્રાહી અને સર્વસમાવેશક શિક્ષણ વાતાવરણ ઊભું કરવાનો છે જે વિદ્યાર્થીઓને 21મી સદીના પડકારો માટે તૈયાર કરે છે (Ajay Kurien, et al., 2020).

નિષ્કર્ષ

પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલી અને NEP 2020 વચ્ચેનું તુલનાત્મક પૃથ્થકરણ અસરકારક આધુનિક શૈક્ષણિક નીતિઓને આકાર આપવા માટે ઐતિહાસિક જ્ઞાન અને પ્રથાઓનો સમાવેશ કરવાની સુસંગતતાને પ્રકાશિત કરે છે. મલ્ટિડિસિપ્લિનરી અભિગમ, સ્વાયત્તતા અને કસ્ટમાઇઝેશન પર ભાર, રહેણાંક કાર્યક્રમો, કૌશલ્ય વિકાસની માન્યતા અને પ્રાચીન ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીમાંથી જ્ઞાનના વિવિધ સ્ત્રોતો સમકાલીન સમયમાં શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવા અને સર્વગ્રાહી વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે મૂલ્યવાન આંતરદૃષ્ટિ પ્રદાન કરે છે. ઈતિહાસમાંથી શીખેલા બોધપાઠ પર દોરવાથી, નીતિ ઘડવૈયાઓ 21મી સદીમાં શીખનારાઓની વિવિધ જરૂરિયાતોને પૂરી કરતી સર્વસમાવેશક અને પ્રભાવશાળી શિક્ષણ પ્રણાલી બનાવી શકે છે.

WORKS CITED

[1] NEP 2020, https://www.education.gov.in/
[2] Urmila Yadav. “A Comparative Study Of Ancient & Present Education System,” Research Gate, January 2018.
[3] Sukanta Kumar Naskar, Sushovan Chatterjee: The Influence of Indian Ancient Educational Systems on India’s Educational Strategy. 2013
[4] Dominic Amalan .A, Dr. Surendra Chandrakant Herkal, Dr. Naveen Kumar M. Dr. Neeta Bhatt, Dr. Varsha Bapat: A Study of India's New Policy Framework for Education, Eur. Chem. Bull, 2023.
[5] Ajay Kurien, Sudeep B. Chandramana. “Impact of New Education Policy 2020 on Higher Education,” Research Gate, November 2020.

https://www.gapbhasha.org/